

KÖNYVSZEMLE

GY. DÁVID Gyula: *Pákei Lajos hagyatéka. Egy századfordulós kolozsvári építész tervrajzai, rajztervei, gyűjteményei* (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2019), 503 p. + 2 p. melléklet

Tájainkon Pákei Lajos neve közismert. Ő a legnagyobb kolozsvári műépítész, tervei meghatározzák Kolozsvár belvárosának arculatát. De erdélyi viszonylatban is egész sor településen a templom és egyik-másik udvarház, kastély az ő nevéhez fűződik. Családja századokra visszamenőleg az unitárius egyházhoz kötődik, lelkészek, tanárok, felügyelő gondnokok, sőt főjegyző is származott soraikból. Pákei Lajos édesapja, akit az idősebb jelző illet meg, az Erdély ügyeit irányító Fő kormányzók keretében emelkedett az (állam)titkári méltóságig. Tehetségesen rajzolt, festményei maradtak fenn. Fiát, aki a hagyományoknak megfelelően az Unitárius Kollégiumban tanult, magánrajzoktatásban részesített. Az 1872-ben érettségiző fiatal, bár válogathatna az éppen megnyíló kolozsvári egyetem szakjai közül, a művészet, méghozzá az építőművészet érdekli. Ezt akkor csak a fővárosban vagy Bécsben lehetett magas szinten elsajátítani.

Ifj. Pákei Lajos (1853–1921) tehát az éppen egyetemi rangra emelt pesti József Műegyetemen kezdi tanulmányait. De elégedetlen az itteni színvo-

nallal, ezért 1873 őszén átiratkozik a müncheni Politechnikumba, mely éppen akkor olvasztotta magába a Képzőművészeti Akadémia építéstudományi karát, így ezután építőművészeket képezhetett. Innen 1876-ban Bécsbe, az ottani Művészeti Akadémiára vezet az ifjú Pákei útja. Itt Theophil von Hansen az építészeti tanszék vezetője, ideálja a klasszicista építészet. Magánirodájába is maga mellé veszi tanítványát, s a bécsi osztrák parlament építése során beavathatja a stílus titkaiba. Élete legszebb éveit tölti Pákei Bécsben. Talán családi okok is közrejátszanak abban, hogy Pákeinek haza kell jönnie Kolozsvárra. 1880-ban megpályázza, majd elfoglalja a meghirdetett városi mérnöki állást. Itt azonban nem épületterveket, hanem utca- és patak-szabályozást, csatornázást várnak tőle, ami nem elégíti ki. Éppen akkoriban folyik Kolozsvárt a magasabb fokú iparoktatás megszervezése, ebben Pákeire vezető szerep hárul, ezért 1884-ben lemond városi állásáról, s a nyugalmasabb tanítást vállalja. A főispán tiszteletbeli főmérnökévé nevezi ki. Az ipariskola mellett szakipar-rajziskola is működik, ennek szintén Pákei a

tanára. Ezeknek a szakigazgatója is. 1888-ban a két tanintézmény mellé megnyitják az Iparmúzeumot – ugyan-csak Pákei vezetésével. Az iskolai munka mellett több ideje adódik Pákeinek a tervezésre, ekkortól bontakozik ki igazi mérnök-művészi tehetsége. Kolozsvár olyan emblematikus épületeit tervezi meg, mint a New York szálló a Főtér sarkán, a sétatéri épületek vagy az Unitárius Kollégium új palotája. Iskolája épületeit is ő tervezi meg. Még-hozzá két ízben. Majd az Iparmúzeum számára még egy harmadik épület ter-vét is kidolgozza. 1907-től már csak az Iparmúzeum igazgatója egészen az 1919-es hatalomváltásig. A világhábo-rú idején s az azt követő években leáll-nak az építkezések, így Pákei elhatá-rozza, hogy egy kétkötetes albumot állít össze Kolozsvár építészeti műem-lékeinek a rajzaiból. Ezt sajnos nem si-kerül befejeznie. Tehetsége a zene te-rén is megmutatkozott, elismert csellista volt. Tüdőgyulladás okozta halála után az Unitárius Kollégium előcsarnokából kísérték ki a Házson-gárdi temető családi sírjához.

Pákei családja számára is szép vil-lát épített a Majális utcában. Ennek kü-lön érdekessége, hogy ajtó- és ablakke-reteit az általa lebontott belvárosi házak művészi keretköveivel díszítette. A ház maga is múzeum-má vált. Az épí-tész három gyermeke az 1920-as évek-ben úgy döntött, hogy Magyarorszá-gon folytatja életét, s a villát eladták a kolozsvári román egyetemnek. A ben-

ne található hagyatékot pedig széto-sz-tották. Nagyobb, nehezen szállítható részét az unitárius egyházi levéltárnak adományozták, a többit (tervrajzokat, családi iratokat, ereklyéket) rendre magukkal vitték. Ez lett a Pákei-örökség tragédiája. Az elvitt hagyaték-részek is a család szétbomlásával, rész-ben a tengeren túlra költözésével előbb-utóbb közgyűjteményekbe, mú-zeumokba, levéltárakba kerültek. A kutatók eleinte csak a kolozsvári ha-gyatékot dolgozták fel, de aztán kide-rült, hogy még számos helyen érdemes kutatni a teljes Pákei-örökség megis-meréséhez.

Gy. Dávid Gyula műépítész, építé-szettörténész abban a szerencsés hely-zetben van, hogy mind Kolozsvárt, a szülői ház melegeiben, mind pedig Bu-dapesten módja van hosszas kutató-sokra. Céljául tűzte ki, hogy tisztázza a Pákei-hagyaték sorsát, kutassa fel az alig ismert vagy éppen lappangó ha-gyatékrészeket, s így közkinccsé, fel-dolgozhatóvá tegye Pákei teljes mun-kásságát. Most megjelent kötete bizonyíték arra, hogy nem kis munká-ra vállalkozott. Ráadásul nem egy szá-raz, csak a tudósvilágot érdeklő kiad-ványt hozott össze, hanem minden tervrajzot, dokumentumot, tárgyat, tö-redéket lefényképezett, s így a kötet-ben illusztráció kíséretében közöl.

A nagy formátumú, albumszerű kötet három részből áll. Az első egy 12 oldalas bevezető tanulmány Pákei La-josról és hagyatékáról. Ez angol fordí-

tásban is olvasható. A második rész a *Repertóriumokat* tartalmazza, a harmadik rész pedig a *Függelék*.

Pákei Lajos „életét és munkásságát” már többen megírták, de e kötet éléről sem lehetett mellőzni. A szerző az *Önéletrajz* adatait kiegészítve öt oldalon rajzol képet az építőművész pályafutásáról. A tanulmány második része, a tervrajzok, rajztervek, írások és dokumentumok sorsát bemutató fejezet hoz lényeges újdonságokat. Miután áttekinti az eddigi szakirodalmat és a Pákeivel kapcsolatos ismereteket, felvázolja 2012-ben megkezdett kutatómunkája menetét. Sorra veszi azokat az intézményeket, ahol a Pákei-hagyaték töredékei találhatóak.

Az egykori Országos Műemléki Felügyelőség Tervtárában két díszes kötésű mappa őrzi Pákei főleg megvalósult épületeinek a tervgyűjteményét. 275 tételszámot tartalmaznak. Az átszervezések nyomán a Tervtár most a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ keretén belül működik. Az 1964-ben elhunyt legifjabb Pákey Lajos ny. közgazdászati bírót tulajdonában maradtak a műemlékekről készített rajzok. Ezek és a Luzsa Endréné Pákey Sára birtokában lévő rajzok vétel útján kerültek a Magyar Építészeti Múzeum tulajdonába. Ez a múzeum minduntalan költözik – máig sincs végleges székhelye –, ami gyakran a dokumentumok kárára történik. E múzeum gyűjtötte be a naphegyi Fadrusz-villa tervrajzait is –

magántulajdonból. A múzeumi gyűjtemény most 230 tervrajzot ölel fel, valamint fotómásolatokat és dokumentumokat. A Magyar Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára tartalmazza egy külön szekrényben a leggazdagabb anyagot, mintegy 800 tételt. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára több Pákei-fondot is őríz, közöttük a Pákei-leszármazott Nyárady Gábor (1922–2003) gazdag dokumentumgyűjteményét. A Magyar Nemzeti Galéria az egyik Pákei-unoka hagyatékából 16 családi portrét birtokol. A kolozsvári Állami Levéltár szintén tartalmaz egy Pákei-fondot, ebben található önéletrajza is. Felbukkant néhány épületnek a helyszínen megőrzött tervrajz-anya-ga (pl. Bölön).

Gy. Dávid Gyula hármas távlati feladatot jelöl ki a Pákei-hagyatékkal kapcsolatban. 1. Folytatni a hagyaték összegyűjtését és a lapok, dokumentumok rendbetételéhez, digitalizálásához fogni. 2. A gazdag anyag építészettörténeti feldolgozását kiteljesíteni. Ehhez néhány előtanulmány már elkészült. 3. Pákeinek a Kolozsvár építészeti műemlékeiről készült rajzait összegyűjtve rendszerezni, s az arra méltókat sajtó alá rendezni.

A *Repertórium* bal oldalt futtatja a bélyeg nagyságú vagy valamivel nagyobb színes képeket, s mindegyik fölé odaírja az épület/dokumentum megnevezését. Ettől jobbra (a középső oszlopba) kerül a rajz, kép felirata, esetleges keltezése, aláírása, s néhány mű-

szaki adata: milyen anyagra, milyen technikával készült, milyen irányú nézet, milyen léptékű, esetleg ki használta már fel. A harmadik oszlop, a lap jobb szélén tartalmazza a lelőhelyet és az ottani jelzetet. Általában véve a felvételeknek többnyire csak azonosító szerepük lehet, a kutató lássa, milyen alakú, színezetű dokumentumot kell kézbe vennie. Egyik-másikon még a rajzvonalak sem látszanak, de hát ilyen mennyiségű képet más méretben nem lehetett közölni.

A *Repertóriumot* a szerző három alfejezetre osztja. Az első a *Tervrajzokat* tartalmazza. Ennek első része 875 tervet-látványképet közöl betűrendes felsorolásban. Vannak itt megvalósult tervek, tervvariánsok és el nem készült munkák is. Persze, nem mind házak, kastélyok, villák, hanem épületelemek, emlékművek, szobortalapzatok is előfordulnak. Figyelembe véve, hogy ezek többségét mind egyedül rajzolta meg Pákei, el kell ismernünk: bámulatos szenvedéllyel és munkabírással dolgozott. A székelykeresztúri gimnázium-épülethez 93 vázlat, rajz, látványkép társul. Sajnáljuk, hogy nem kapunk tájékoztatást arról, mely művek valósultak meg, melyek maradtak papíron. Még Kolozsvárt is kérdéses néhány ház megléte. Itt van például Fekete Gábor Párizs (ma Gh. Şincai) és Jókai utca sarkára tervezett háza. Nem épült meg, mert a Spáda János készítette szerényebb tervet kivitelezte a táblai elnök, unitárius főgondnok. A háznak

fennmaradtak az iratai, tervrajzai a következő tulajdonosnál: Gyergyay Árpád orvosprofesszor vásárolta azt meg 1919-ben. Békésy Károlynak nem a Petőfi utcában, hanem a Majális utcában épült fel a háza. Új városházát és új vigadót is tervezett Pákei Kolozsvárnak. Külön részt képez a helymegjelölés nélküli épülettervek 73 tételes csoportja. Itt főleg villákat, lakóházakat és azok elemeit találjuk. A Zeneakadémia tervrajzai bizonyára Kolozsvárhoz kötődnek. Az utolsó rész a diákkori fennmaradt rajzokat (összesen 14-et) tartalmazza.

A következő alfejezet a *Rajzterveké*. Itt az első részt a kolozsvári műemlékrajzok és felvételek képezik: bástyák, kapuk, ajtókeretek, feliratok, címerek. Összesen 492 darab. A vasalatok, záruk, lakatok fejezete 19, az emlékművek-síremlékeké 12, az emléktábláké 15, az aláírás-utánezatoké 19, a betűmintáké 8, a vázlatoké 33, az iratoké 9 tételt tartalmaz. Ebből a fejezetből lehetne egy szép Kolozsvár-albumot összeállítani. Számos olyan épület, faragvány, emlékmű rajza található itt, amelyekről alig-alig van más forrásunk.

A *Gyűjtemények* alfejezet leglátványosabb része az arcképcsarnok és a családi fényképek sorozata, együttesen 55 kép. Ezek még lekicsinyítve is élvezhetők. A 30 tételes *Nyomatgyűjtemény* a korabeli díszítőmotívumokat szemlélteti. Egyháztörténeti szempontból jelentős az *Unitárius férfiak arckép-*

gyűjteménye című, 39 régi felvételt tartalmazó korpusz. Találunk még egy 16 tételes oklevélgyűjteményt, egy mapatervet és 26 régi rajzot a család tagjaitól.

Ebben a fényképes rendszerben Pákei hat jelentősebb írását is megtekinthetjük. A levelezésnél csak néhol kapunk felvételt is. Az iratoknál csak akkor van szerepe a felvételnek, ha a szöveg is olvasható. Néhol talán nagyjával boldogulhatunk.

A függelékek a további kutatást lényegesen megkönnyítik. Míg az előző fejezetekben egy-egy épületre vonatkozóan találjuk a bárhol előforduló rajzokat-forrásokat felsorakoztatva, itt a legnagyobb levéltári gyűjtemények repertóriumát olvashatjuk jelzetükkel és kötegenkénti tartalmukkal együtt. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található a Pákei család P 1781 jelzetű fondja. Ugyanott a Nyárády Gábor-gyűjtemény nevet viselő P 2282 jelzetű fond. Ez számos családtag személyi iratait is tartalmazza, továbbá Nyárády jegyzeteit különböző munkákból, a Pákeiekre vonatkozó adatokkal, el egészen 1997-ig. A 3. függelék a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának kilenc polcon őrzött Pákei-hagyatékának a mutatóját tartalmazza. A 4. és 5. függelék a 492–495. oldalakon lekicsinyítve, a külön mellékleten pedig kinagyítva található meg. Az egyik Kolozsvár te-

lekkönyvi térképére vetíti ki a megvalósult, a tervben maradt és a felmért épületeket. Ha a Városháza, a Vigadó vagy a főtéri templomot övező épületsor, netán a Trencsin tér beépítése megvalósult volna, Kolozsvár ma lényegesen különböző, talán nagyvilágibb képet mutatna. Az utolsó függelék a leszármazási tábla, ahol a személyek egy része portréval is szerepel.

A kötetet helységnévmutató, kolozsvári utcanevek (és mai megfelelőjük) jegyzéke, valamint igen gazdag bibliográfia (levéltári és nyomtatott források) zárja.

Gy. Dávid Gyula ezzel a kötetével összehozta azt, amit a család több generációja széthordott. Ez a közel kétezer tételes jegyzék már lehetővé teszi Pákei teljes munkásságának áttekintését és majdani feldolgozását. Most már meg lehet és meg is kell írni a Pákei-monográfiát. Ki kell jelölni a szerepét Kolozsvár és Erdély építészetében, s az összmagyar építészettörténetben. S fontolgatni lehet, hogy Pákei utolsó munkáját, a befejezetlenül maradt, de így is értéket képviselő kolozsvári műemlékrajz-gyűjteményt miként lehetne sajtó alá bocsátani, közkinccsé tenni. (Ebből ugyan egy válogatást már közölt Balogh Jolán 1944-ben, de azóta sokkal több anyag bukkant fel, s ezekből a mai nyomdatechnikával élvezhetőbb reprodukciókat lehetne kihozni.)

Gaal György